

क्व्होलासोथार गाउँपालिका

स्थानीय राजपत्र

खण्ड: ०३ संख्या: ०२ मिति: २०७६/०८/१९

भाग-२

क्व्होलासोथार गाउँपालिका

क्व्होलासोथार गाउँपालिका
खानेपानी, सरसफाई तथा स्वच्छता कार्यविधि, २०७६

कार्यपालिकाबाट पारित मिति :

२०७६।०८।१९

प्रस्तावना : नेपालको संविधानले आधारभूत स्तरको खानेपानी र सरसफाई सुविधालाई नागरिकको आधारभूत अधिकारको रूपमा प्रत्याभूत गरेको छ । हालका दिनमा सरसफाईको दायरा फराकिलो भई प्रतिष्ठा, स्वास्थ्य, विकास निर्माण, जनजीविका, सामाजिक सशक्तिकरण र समृद्धिको आधारस्तम्भको रूपमा विस्तारित भई सरसफाईलाई राष्ट्रिय विकासको अभिन्न अङ्गको रूपमा लिन थालिएको छ । यस सन्दर्भमा पूर्ण सरसफाईलाई महत्व दिई कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्न वाञ्छनीय भएकोले,

स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ को दफा १०२ को अधिकार प्रयोग गरी क्व्होलासोथार गाउँ कार्यपालिकाले यो कार्यविधि बनाएको छ ।

परिच्छेद - एक

१ संक्षिप्त नाम र प्रारम्भ :

क यो कार्यविधिको नाम “खानेपानी, सरसफाई तथा स्वच्छता कार्यविधि, २०७६” रहेको छ ।

ख यो कार्यविधि तुरुन्त लागु हुनेछ ।

२ परिभाषा :

विषय वा प्रसङ्गले अर्को अर्थ नलागेमा यस कार्यविधिमा,

क **“सरसफाई”** भन्नाले मानव मलमुत्रको सुरक्षित विर्सजनका लागि सेवा र सुविधाहरुको व्यवस्थालाई सरसफाइ भनिन्छ । सरसफाइले कुनैपनि प्रकारका फोहोरमैला संकलन, सो को उचित विर्सजन मार्फत स्वच्छता कायमलाई गर्नुलाई बुझाउँछ ।

साथै सरसफाइ एक पद्धति हो जसले फोहोरमैला र मानव दिसा पिसाबको सुरक्षित व्यवस्थापन गरी कुनै पनि स्थानलाई सफा राख्न मद्दत गर्दछ । तसर्थ जनस्वास्थ्य र प्रतिष्ठा प्रवर्द्धनका लागि गरिएका विभिन्न स्वस्थकर क्रियाकलापहरुको समग्र कार्य एवं प्रकृया सरसफाइ हो ।

ख **“स्वच्छता”** भन्नाले आफू र वरिपरिको वातावरण सफा गरी रोगको विस्तार रोक्नु र बिरामी हुनबाट बच्न अपनाइने सम्पूर्ण व्यवहारहरु हुन् । स्वच्छताले व्यक्ति र समुदायको आनीबानीलाई जनाउँछ ।

ग **“सफा र स्वच्छ अवस्था”** भन्नाले सफा र स्वच्छ चरणका सूचकहरु पूरा गरेपछि सम्बन्धित समन्वय समितिबाट अनुमोदन एवं प्रमाणीकरण भएको अवस्थालाई जनाउँछ ।

घ **“पूर्ण सरसफाई उन्मुख अवस्था”** भन्नाले यस सरसफाई गुरुयोजना, २०६८, पूर्ण सरसफाई मार्गदर्शन, २०७३ साथै यस कार्यविधिमा उल्लिखित सफा र स्वच्छ चरणका पूर्ण सरसफाइ उन्मुख चरणका सूचकहरु पूरा गरेपछि सम्बन्धित समन्वय समितिबाट अनुमोदन एवं प्रमाणीकरण भएको अवस्थालाई जनाउँछ ।

ङ **“सार्वजनिक शौचालय”** भन्नाले सार्वजनिक स्थानमा हिंडडुल गर्ने जो कोही व्यक्तिले प्रयोग गर्न सक्ने प्रयोगकर्ता-मैत्री शौचालय हो ।

च **“संस्थागत शौचालय”** भन्नाले विद्यालय, कार्यालय, स्वास्थ्य संस्था जस्ता निकायहरुमा निर्माण गरिएका प्रयोगकर्ता-मैत्री शौचालय हो ।

छ **“सामाजिक समावेशीकरण”** भन्नाले समुदायका सबै लिंग, जात, जाति, वर्ग, धर्म, व्यवसाय र क्षेत्रका व्यक्तिको योजना तर्जुमा, निर्णय प्रक्रिया र सेवा सुविधामा पहुँच रहेको अवस्था बुझाउँछ ।

ज **“विपद् व्यवस्थापन”** भन्नाले बाढी-पहिरो, आगलागी, भूकम्प, भूक्षय र रोगव्याधिजन्य महामारी जस्ता प्राकृतिक एवं मानव सृजित विपद् सम्बन्धी पूर्व तैयारी, उद्धार, पुनर्लाभ, पुनर्स्थापना र पुनःनिर्माण व्यवस्थापनको समष्टिगत व्यवस्था हो ।

झ **“प्रयोगकर्ता-मैत्री खानेपानी, सरसफाई र स्वच्छताका सुविधाहरु”** भन्नाले शारीरिक रुपले असक्षम र अपाङ्गता भएका तथा वातावरण, बालबालिका, लैगिक, जेष्ठ नागरिक आदि सबैलाई प्रयोग गर्न सजिलो हुने गरी निर्माण गरिएका खानेपानी, सरसफाई तथा स्वच्छता सम्बन्धी सुविधाहरु (खानेपानी, शौचालय आदी) लाई बुझाउँछ ।

ञ **“बानी व्यवहार विकास”** भन्नाले शौचालयको प्रयोग, साबुन पानीले हात धुने र अन्य सरसफाइ र स्वच्छता सम्बन्धी आनीबानीको निरन्तर प्रक्रिया हो ।

ट **“दिगो सरसफाइ”** भन्नाले स्वचालित र नियमित रुपमा संचालित सरसफाइ हो ।

ठ **“सुरक्षित पानी”** भन्नाले मानव स्वास्थ्यलाई हानी गर्ने भौतिक, जैवीक र रसायनिक पदार्थहरु नरहेको पानी बुझिन्छ ।

ड **“सरोकारवाला”** भन्नाले सरकारी, गैर सरकारी कार्यालय तथा निकाय, राजनीतिक दल,

विद्यालय, सहकारी, निजी क्षेत्र, नागरिक समाज, आम संचार, उपभोक्ता समितिहरू लगायतका सरोकारवालाहरूलाई बुझाउने छ ।

- ढ “सरसफाइ सुरक्षा योजना” भन्सा कोठा र वाथ रुमबाट निस्केको फोहोरपानी (Gray Water), चर्पी/शौचालयबाट निस्केको फोहोरपानी (Black Water) र वर्षात्को फोहोरपानी (Strom Water) लगायत दिसाजन्य ठोस पदार्थलाई प्रशोधन गरी पुनःप्रयोग गर्ने व्यवस्थित पद्धति ।

परिच्छेद - दुई

३ गाउँपालिका स्तरीय खानेपानी, सरसफाई तथा स्वच्छता समन्वय समिति :

क) ब्होलासोथार गाउँपालिका स्तरीय खानेपानी, सरसफाई तथा स्वच्छता समन्वय समितिको गठन देहाय बमोजिम हुनेछ ।

क	गाउँपालिका अध्यक्ष	अध्यक्ष
ख	गाउँपालिका उपाध्यक्ष	सदस्य
ग	संयोजक - सामाजिक विकास समिति	सदस्य
घ	संयोजक - वातावरण तथा विपद व्यवस्थापन समिति	सदस्य
ङ	खानेपानी उपभोक्ता समिति मध्येबाट गा.पा. अध्यक्षले तोकेको १ जना	सदस्य
च	स्वास्थ्य, सरसफाई, फोहोरमैला व्यवस्थापनको क्षेत्रमा काम गर्ने गै.स.स. मध्येबाट एक महिला सहित २ जना	सदस्य
छ	प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत	सदस्य
ज	सामाजिक विकास शाखा (स्वास्थ्य) प्रमुख	सदस्य
झ	पूर्वाधार विकास शाखा प्रमुख	सदस्य
ञ	वातावरण तथा विपद व्यवस्थापन शाखा प्रमुख	सदस्य सचिव

ख) सफा तथा स्वच्छ क्षेत्र घोषणा र पूर्ण सरसफाई अभियानका कार्यान्वयनका लागि समितिले वडास्तरीय समितिलाई समेत प्राविधिक सहयोग गर्न आवश्यकता अनुसार कार्यदल गठन गरी परिचालन गर्न सक्नेछ ।

४ गाउँपालिका स्तरीय खानेपानी, सरसफाई तथा स्वच्छता समितिको काम, कर्तव्य र अधिकार :

- क) गाउँपालिकाको खानेपानी, सरसफाई तथा स्वच्छता सम्बन्धी विवरण तयार पार्ने र अद्यावधिक गर्ने । गाउँपालिका क्षेत्रलाई पूर्ण सरसफाईयुक्त क्षेत्र निर्माणको लागि गाउँपालिकास्तरीय दीर्घकालिन-अल्पकालिन योजना, रणनीति तथा कार्ययोजनाहरू तर्जुमा गरी कार्यान्वयनमा लैजाने,
- ख) विद्यमान व्यवधानहरूलाई न्यूनिकरण गर्न सरसफाई/स्वच्छता सम्बन्धी चुनौतीहरू र सो सम्बन्धी अपनाइएका रणनीतिहरूको विश्लेषण गर्ने,
- ग) नियमित अनुगमन गर्न अनुगमन टोली गठन गर्ने, अनुगमन गर्न लगाउने, कार्यक्रम प्रभावकारीताको समिक्षा/मूल्याङ्कन गर्ने, समुदाय तथा विद्यालयहरूलाई प्राविधिक सरसल्लाह तथा सहयोग उपलब्ध गराउने,
- घ) आवश्यक सूचना र निर्णयको परस्पर आदान प्रदानको लागि जिल्ला खानेपानी तथा सरसफाई समन्वय समितिसंग समन्वय गर्ने,

- ड कार्यक्रमको प्रभावकारीताको लागि स्रोत सर्भेक्षण तथा सरोकारवालाहरुको विश्लेषण गर्ने,
- च स्वास्थ्य, सरसफाई, फोहोरमैला व्यवस्थापनका क्षेत्रमा काम गर्ने संस्थाहरुको स्रोत साधनहरुलाई एकिकृत रुपमा परिचालन गर्ने व्यवस्था मिलाउने,
- छ वडास्तरीय खानेपानी, सरसफाई तथा स्वच्छता व्यवस्थापन समितिलाई आवश्यक सहयोग गर्ने,
खानेपानी, सरसफाई तथा स्वच्छता व्यवस्थापन कोषको व्यवस्थापन गर्ने/अभिभावकत्व प्रदान गर्ने,
- ज उपयुक्तता तथा आवश्यकता अनुसार नौला एवं सिर्जनशील क्रियाकलापहरु सञ्चालन गर्ने,

५ वडास्तरीय खानेपानी, सरसफाई तथा स्वच्छता व्यवस्थापन समिति :

क	वडा अध्यक्ष	संयोजक
ख	सम्बन्धित वडाबाट प्रतिनिधित्व गर्ने गाउँ कार्यपालिका सदस्य	सदस्य
ग	वडा समितिका सदस्यहरु	सदस्य
घ	वडा स्वास्थ्य संस्था प्रमुख	सदस्य
ड	स्वास्थ्य, सरसफाई, फोहोरमैला व्यवस्थापनको क्षेत्रमा काम गर्ने संस्थाहरु मध्येबाट एक महिला सहित २ जना	सदस्य
च	वडा सचिव	सदस्य सचिव

६ वडास्तरीय खानेपानी, सरसफाई तथा स्वच्छता व्यवस्थापन समितिको काम, कर्तव्य र अधिकार :

- क वडाको खानेपानी तथा सरसफाइ सम्बन्धी विवरण तयार पार्ने र अद्यावधिक गर्ने ।
- ख वडालाई खुला दिशामुक्त क्षेत्र घोषणा, सफा र स्वच्छ अवस्था क्षेत्र घोषणा, पूर्ण सरसफाई उन्मुख वडा निर्माण तथा दीगो बनाउँदै पूर्ण सरसफाई सुनिश्चित गर्ने ।
- ग वडामा गठन भएका टोल विकास संस्था, संघ-संस्थाहरु, वडालाई कार्यक्षेत्र बनाएका गै.स.स.हरुसँग पूर्ण सरसफाईयुक्त वडा निर्माण कार्यमा समन्वय गर्ने, संघ-संस्थाहरुको स्रोत र साधनलाई एकिकृत परिचालन गर्ने व्यवस्था मिलाउने ।
- घ नियमित अनुगमन गर्न अनुगमन टोली गठन गर्ने र समुदाय तथा विद्यालयहरुलाई प्राविधिक सरसल्लाह तथा सहयोग उपलब्ध गराउने ।
- ड वडास्तरमा पूर्ण सरसफाई र स्वच्छता सम्बन्धि बानी व्यवहार विकास गर्न क्रियाकलाप संचालन गर्ने ।
- च गाउँपालिका स्तरीय खानेपानी, सरसफाई तथा स्वच्छता समन्वय समितिबाट प्राप्त निर्देशनहरु कार्यान्वयन र आवश्यक समन्वय गर्ने ।

७ समितिको बैठक :

- क बैठकका लागि ५१% सदस्यको उपस्थितिलाई गणपुरक संख्या मानिनेछ ।
- ख समितिको बैठक आवश्यकता अनुसार जुनसुकै समयमा बस्न सकिनेछ तर एउटा बैठक र अर्को बैठकको समय अन्तराल तीन महिना भन्दा बढी नहुनु पर्नेछ ।

ग समितिका पदाधिकारीहरूले समितिको बैठक बसेको दिन तोकिएबमोजिम बैठक भत्ता पाउने छन ।
(उल्लेखित व्यवस्था बुँदा ३ र ५ बमोजिम गठित दुवै समितिका लागि लागु हुनेछ ।)

परिच्छेद - तीन

८ कोषको व्यवस्था :

यस कार्यविधिको अधिनमा रहि खानेपानी, सरसफाई तथा स्वच्छता क्षेत्रको लगानीलाई एकीकृत गर्न एक खानेपानी, सरसफाई तथा स्वच्छता व्यवस्थापन कोष निर्माण गरिनेछ । सो कोषमा देहाय बमोजिमको रकम जम्मा हुनेछ :

- क नेपाल सरकारबाट प्राप्त हुने रकम,
- ख प्रदेश सरकारबाट प्राप्त हुने रकम
- ग गाउँसभाबाट कोषमा प्राप्त हुने रकम,
- घ दातृ मुलुक, दातृ संस्था, अन्तर्राष्ट्रिय, राष्ट्रिय र स्थानीय गै.स.स., व्यक्तिबाट कोषको नाममा सोभै प्राप्त भएको रकम,
- ङ कोषलाई अन्य कुनै स्रोतबाट प्राप्त हुने रकम ।

९ कोषको सञ्चालन :

गाउँपालिकाको कारोबार रहेको सिभिल बैंक लि. (मालिङ शाखा)मा खाता खोली कोषको स्थापना गरिनेछ । कोषको खाता प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत र आर्थिक प्रशासन शाखा प्रमुखको संयुक्त दस्तखतबाट सञ्चालन गरिनेछ । कोषमा जम्मा भएको रकम देहायको कार्यका लागि मात्र खर्च गरिनेछ :

- क खुल्ला दिशामुक्त घोषणा, सफा र स्वच्छ अवस्था क्षेत्र घोषणा, पूर्ण सरसफाई उन्मुख र दीगो पूर्ण सरसफाई गाउँपालिका निर्माण अभियानका कार्यक्रमहरू,
- ख गाउँपालिकालाई प्लाष्टिक भोलामुक्त गाउँपालिका बनाउने अभियान सञ्चालनका कार्यक्रमहरू,
- ग सरसफाई तथा स्वच्छताका क्षेत्रमा संलग्न साभेदार संस्थाहरूसँग साभेदारी गर्ने,
- घ विपदको कारणबाट भएको फोहोरमैला तथा प्रदुषणको विसर्जन गर्ने कार्य,
- ङ सचेतनामूलक तथा क्षमता विकास कार्यक्रमहरूको सञ्चालन,
- च कोषको रकम फोहोरमैला व्यवस्थापन, सरसफाईको क्षेत्र बाहेकका कार्यक्रमहरूमा खर्च गर्न पाइने छैन ।

१० लेखापरीक्षण :

- क कोषको आम्दानी खर्चको लेखा नेपाल सरकारले अपनाएको लेखा प्रणाली बमोजिम राखिनेछ ।
- ख कोषको आन्तरिक लेखा परीक्षण आन्तरिक लेखा परीक्षण शाखाबाट र अन्तिम लेखा परीक्षण प्रचलित कानून बमोजिम हुनेछ ।

परिच्छेद - चार

११ अनुगमन, मूल्याङ्कन र प्रतिवेदन :

कार्यक्रमको प्रभावकारी कार्यान्वयन, गुणात्मक उपलब्धि र दीगोपनाको लागि निरन्तर अनुगमन, मूल्याङ्कन र प्रतिवेदन तयारी गर्ने कार्यलाई संस्थागत गरिनेछ । कार्यक्रमलाई प्रभावकारी रूपमा सञ्चालन गर्नका लागि घरायसी तथा संस्थागत तहमा सघन र निरन्तर अनुगमन मूल्याङ्कन प्रणाली अपनाउनुपर्नेछ । अनुगमनका नीतिगत पक्ष, कार्यान्वयन विधि, बाधा अवरोध, चुनौती, अवसर, कार्य कुशलता, प्रभावकारीता तथा प्राविधिक पक्ष लगायतका विषयहरूमा केन्द्रित रहनेछ । अनुगमन मूल्याङ्कन कार्य अनुसूची २ बमोजिम हुनेछ ।

१२ पुरस्कार, सम्मान तथा कदर :

गाउँपालिका क्षेत्रको विभिन्न तहमा पूर्ण सरसफाई अभियान सञ्चालनमा विशेष योगदान पुऱ्याउने व्यक्ति, समूह र संस्था आदिलाई सम्मान एवं पुरस्कृत गर्न सकिनेछ ।

१३ संशोधन :

यस कार्यविधिलाई व्यवस्थित र प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्न गाँउ कार्यपालिकाले संशोधन गर्न सक्नेछ ।

१४ बचाउ तथा खारेजी :

यस कार्यविधिमा व्यवस्था भएका कुराहरु , स्थानीय सरकार संचालन ऐन ,२०७४ सँग बाझिएको हदसम्म स्वतः अमान्य हुनेछ ।

१ सफा तथा स्वच्छ क्षेत्र

यस चरणमा निम्न लिखित क्रियाकलाप संचालन गरिने छ :

- क कार्यविधिको बुँदा ३ (क) र बुँदा ५ बमोजिमको गठित समितिहरूलाई सक्रिय गरिनेछ ।
- ख समन्वय समिति र सरोकारवालाहरूको सहभागितामा खुला दिसामुक्त क्षेत्र घोषणाको पुनरावलोकन एवं त्यस पछि संचालन गरिने क्रियाकलापहरूलाई सहयोग गर्न कार्यदल गठन गरिने छ ।
- ग सरोकारवालाहरूको सहभागिता र सक्रियतामा गाउँपालिका र वडास्तरिय सरसफाई स्वच्छता योजना तर्जुमा गरिने छ ।
- घ गाउँपालिका केन्द्र देखि वडा र टोल तहमा खानेपानी, सरसफाई, स्वच्छता सम्बन्धी मानव संसाधन विकासका लागि क्षमता विकास तालिम तथा अभिमुखीकरण गोष्ठीहरू आयोजना गरिने छ ।
- ङ खानेपानी, सरसफाई तथा स्वच्छतासँग सम्बन्धित विभिन्न विषयहरू चर्पीको समुचित प्रयोग, व्यक्तिगत सरसफाई, न्यूनतम आवश्यक तथा सुरक्षित पानीमा पहुँच तथा प्रयोग, सुरक्षित खानाको प्रयोग, सफा र स्वच्छ घर, विद्यालय, स्वास्थ्य संस्था एवं कार्यालय, ठोस तथा तरल फोहोरको व्यवस्थापन, ढल तथा मानव मलमुत्रीय फोहोर व्यवस्थापन, वातावरणीय सरसफाई आदिका विषयमा आम संचारको प्रयोग, अनुशिक्षण, गोष्ठी, तथा घरदैलो कार्यक्रम मार्फत जनचेतनामूलक क्रियाकलाप संचालन गरिने छ ।
- च खानेपानी, सरसफाई तथा स्वच्छता प्रवर्द्धनको व्यापक प्रचार प्रसार गर्नका लागि स्थानीय परिवेश र भाषा अनुरूप सूचना, शिक्षा र सञ्चार सामग्रीहरूको विकास र वितरण गरिनेछ ।
छ) खानेपानी, सरसफाई तथा स्वच्छता सामग्रीहरूको ग्रामीण क्षेत्रसम्म पहुँच विस्तार गर्न निजी क्षेत्रसँग सहकार्य गरीनेछ ।
- छ सबै घरधुरीमा चर्पी एवं संस्थागत निकाय र आवश्यकता अनुसार सार्वजनिक स्थानमा शौचालयहरूको निर्माण गरी चर्पीमा सबैको पहुँच र साबुन पानी सहितको प्रयोगको सुनिश्चितता गरिने छ ।
- ज आवश्यकता अनुसार सबै सार्वजनिक (बजार, राजमार्ग, धार्मिक तथा पर्यटकीय स्थल लगायत) तथा संस्थागत शौचालयहरू प्रयोगकर्ता-मैत्री (वातावरणमैत्री, बालमैत्री, लैङ्गिकमैत्री, अपाङ्गता र वृद्ध-मैत्री) बनाइनेछ ।
- झ घरधुरी, स्थानीय संघसंस्था क्लव, समूह, समिति आदि मार्फत घरायसी चर्पी, संस्थागत तथा सार्वजनिक शौचालयहरूको नियमित मर्मतसंभार र स्तरोन्नती गरी स्वच्छता कायम गरिने छ । बालबालिकाको दिसालाई सुरक्षित विर्सजन गरिनेछ ।
- ञ व्यक्तिगत स्वच्छता एवं साबुन पानीले हात धुने व्यवहारको विकासका लागि घर, संस्थागत निकाय, सार्वजनिक शौचालय, होटेल, क्यान्टिन आदिमा साबुन पानी सहित हात धुने स्थानको निर्माण सम्बन्धित जिम्मेवार पक्षले गर्नुपर्नेछ ।
- ट १, आम संचार, सूचना, शिक्षा, सञ्चार सामग्रीहरू मार्फत घरघर, टोलटोल र संस्थाहरूमा बच्चालाई खाना खुवाउनु भन्दा अघि, दिसा गरेपछि, बच्चाको दिसा धोएपछि, फोहोर तथा २ पछि साबुन पानीले हात धुने लगायत थप व्यक्तिगत स्वच्छता प्रवर्द्धन सम्बन्धी ज्ञान, प्रसार र प्रदर्शनी गरिने छ ।
- ठ महिलाहरूको मासिकधर्मलाई प्राकृतिक प्रकृत्याका रूपमा लिई यसको स्वच्छता र व्यवस्थापनको लागि घरायसी, विद्यालय तथा संस्थागत निकायमा मासिकधर्म स्वच्छता व्यवस्थापनका लागि स्यानीटरी प्याड वा अन्य साधनहरूको सफाई एवं सुरक्षित विर्सजन सम्बन्धी ज्ञानको प्रचार प्रसार गरिने छ । घर, विद्यालय, संस्थागत निकाय तथा सार्वजनिक

- शौचालयहरूमा प्याड विसर्जन गर्ने पिट (Pit) वा बिन (Bin) को व्यवस्था गरिने छ ।
- ड सरोकारवालाहरूसँग समन्वय, साभेदारी र सहकार्यमा गरी सबै घरधुरी, संस्थागत निकाय, सार्वजनिक स्थानहरूमा (खानेपानी आयोजना निर्माण तथा पुर्नस्थापना र मर्मत सम्भार गरी) आधारभूत स्तरको खानेपानीको पहुँच सुनिश्चित गरिने छ ।
- ढ सुरक्षित खानेपानीमा सबैको पहुँच (महिला, विपन्न, पिछडिएका वर्ग तथा समूह समेत) सुनिश्चितताका लागि खानेपानी आयोजना र यसका स्रोतहरू (मुहान, इनार, ह्याण्ड पम्प, कुवा) वर्षातको पानी संकलन ट्यांकी आदिको संरक्षण गरी सरसफाइ र स्वच्छता कायम गर्नुका साथै खानेपानी सुरक्षा योजना संचालन गरिने छ ।
- ण घरायसी, संस्थागत तथा सार्वजनिक स्थानहरूमा पानीको सुरक्षित व्यवस्थापनका लागि ज्ञान, सीप, अभ्यास सम्बन्धी जनचेतना अभिवृद्धि गरिने छ । निजी क्षेत्रसँगको सहकार्यमा घरायसी, संस्थागत, सामुदायिक स्तरमा पानी प्रशोधन, शुद्धीकरण सम्बन्धी सामग्रीहरूको बजारीकरण गरी कुनै एक घरायसी विधि (फिल्टर, सोडिस, उमाल्ने, क्लोरिनेशनको छनौट गर्ने अवसर उपलब्ध गराइने छ ।
- त सामुदाय परिचालन र आम संचार क्षेत्रद्वारा घरायसी तहमा खाना प्रयोग सम्बन्धी सुरक्षित व्यवहार जस्तै खाना राम्ररी पकाएर खाने, बासी खाना नखाने, खाएमा आवश्यक तापक्रम तथा शुद्धता कायम गरी खाने, फलफूल तथा काचै खाने खाद्यन्न राम्ररी धोएर सफा गरी खाने, आदि बानी व्यवहारको विकास गरिने छ ।
- थ सम्बन्धित सरकारी, गैर सरकारी संस्था, उपभोक्ता संस्था, नागरिक समाज आदिको संयुक्त टोलीमार्फत संस्था, विद्यालय, होटल, रेस्टुरा, क्यान्टिन, होस्टेल आदिमा प्रयोग हुने खाना, खाना पकाउने, खाना खाने भाँडाको सफा र स्वच्छता कायम गर्नका लागि प्रभावकारी अनुगमन गरिने छ ।
- द घरायसी एवं संस्थागत तहमा महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविका, सामुदायिक परिचालक एवं पूर्ण सरसफाइ ट्रिगरहरू मार्फत घरायसी सरसफाइको महत्व, घर तथा संस्थाभित्र बाहिर सरसफाइ, भान्सा तथा गोठको सरसफाइ पशुपंक्षीको व्यवस्थापन, ठोस फोहोर संकलन, वर्गीकरण, त्यसको पुर्नप्रयोग जस्ता कार्यहरू गर्न प्रोत्साहित गरिने छ ।
- ध घरायसी तथा संस्थागत निकायबाट निस्कासन भएको फोहोर पानीको व्यवस्थापन तथा प्रयोग सम्बन्धी ज्ञान, सीप सम्बन्धमा प्रशिक्षण तथा अभिमुखीकरण र प्रचारप्रसार गरिने छ ।
- न निजी तथा सहकारी क्षेत्रसँगको सहकार्य र समन्वयमा घरायसी, सामुदायिक तथा संस्थागत तहमा ठोस तथा तरल फोहोर व्यवस्थापनका लागि स्थानीय परिवेशमा उपयुक्त हुने प्रविधिको सिफारिस गर्नुका साथै आवश्यकता अनुसार निर्माण, व्यवस्थापन र संचालन गरिने छ ।
- प घर, संस्था, कार्यालय, सामुदाय, सार्वजनिक स्थान आदिमा रहेको शौचालयको खाल्डो/सेप्टिक ट्याङ्की भरिएपछि त्यहाँको दिसाजन्य लेदो सुरक्षित स्थानमा निस्कासन गर्न स्थानीय स्तरमा संचालन गर्न सकिने प्रविधिको प्रवर्द्धन गरी अन्य ठाउँमा समेत प्रयोग र संचालनमा ल्याइने छ ।
- फ स्थानीय तथा समुदायिक समूह, क्लब, समिति आदिवारा सामुदायिक तथा सार्वजनिक सम्पत्ति, गाँउ, नगर, टोल, बाटोघाटो, चौतारा, पाटीपौवा आदिको सरसफाइ गरी सामुदायिक स्वच्छता प्रवर्द्धनमा सघाउ पुऱ्याइने छ ।
- ब बजार एवं बजारोन्मुख क्षेत्रमा ठोस फोहोरमैलाको उचित संकलन, वर्गीकरण, ढुवानी, प्रशोधन, पुनःप्रयोग र अन्तिम निस्कासनको एकीकृत व्यवस्थापनको शुरुवात लागि स्यानिटरी ल्याण्डफिल्ड साइटको निर्माण गर्न पहल गरिने छ ।

- भ अस्पताल तथा उद्योगधन्दा, कलकारखानाबाट निस्कने ठोस तथा तरल फोहोरको सुरक्षित स्थानमा निस्कासन, संकलन र व्यवस्थापन गर्न लगाइने छ ।
- म बजार एवं बजारोन्मुख क्षेत्रका घरायसी, सस्थागत, सार्वजनिक स्थानलाई ध्यानमा राखी व्यवस्थित ढल प्रणालीको निर्माण गर्नका लागि योजना तर्जुमा गरिने छ । बजार एवं बजारोन्मुख क्षेत्रमा बधशालाहरुको निर्माण, बधशालाको सरसफाइ र त्यसबाट निस्कने फोहोरको व्यवस्थापनमा जोड दिइने छ ।
- माथी उल्लेखित क्रियाकलापहरु सम्पन्न भएपश्चात् अनूसूची १ को ४ बमोजिम स्व-घोषणा, अनुमोदन तथा प्रमाणीकरण गर्न सकिनेछ ।

२ पूर्ण सरसफाई उन्मुख क्षेत्र :

पूर्ण सरसफाइ अभियान अन्तर्गत कुनै पनि क्षेत्रलाई सफा र स्वच्छ क्षेत्र कायम गरी सकेपछि निरन्तर रुपमा तपसिलमा उल्लिखित पूर्ण सरसफाइ उन्मुख क्रियाकलापहरु संचालन गरिने छ :

- क सफा र स्वच्छ क्षेत्र चरणमा संचालित योजना, कार्यक्रम, क्रियाकलापहरुको पुनरावलोकन गरिने छ । र आवश्यकता अनुसार सुधारका कार्यक्रमहरु सञ्चालन गरिने छ ।
- ख घर, संस्था, शौचालयबाट ढल प्रणाली वा कुनै माध्यम मार्फत निश्चित स्थानमा सुरक्षित तरिकाले दिसाजन्य लेदोको (Faecal Sludge) निस्कासन तथा संकलन गरिने छ । यसरी संकलित दिसाजन्य लेदो तथा फोहोरपानीलाई उपयुक्त प्रविधि मार्फत प्रशोधन गरी त्यहाँबाट निस्केको बस्तुहरु (Products) लाई घरायसी सरसफाइ, कृषि वा अन्य क्षेत्रमा पुनःप्रयोग गरिने छ । निजी क्षेत्रसँग सहकार्य गरी यस्तो कार्यलाई अभि प्रभावकारी बनाइने छ ।
- ग घर, संस्था, कार्यालयमा प्रयोग तथा पुनःप्रयोग हुन नसकेको ठोस फोहोरमैलालाई स्रोतबाट सिधै संकलन गरी स्यानिटरी ल्याण्डफिल्डमा सुरक्षित रुपमा स्थानान्तरण, प्रशोधन एवं विसर्जनको व्यवस्था गरिने छ ।
- घ गाउँपालिका, वडा कार्यालयहरु र अन्य सरोकारवालाहरुको समन्वयमा वर्षात्को पानी संकलन गरी प्रयोग गर्न प्रोत्साहन गरिने छ । साथै प्रयोगमा नआएको आकासेपानी जमिनमा पुनर्भरण गरिने छ ।
- ङ बजार तथा बजारोन्मुख क्षेत्रमा फोहोर तथा सतही ढलको व्यवस्था गरिने छ ।
- च नदीनालाको सरसफाइ, पार्क निर्माण तथा हरियाली प्रवर्द्धनमा जोड दिइने छ ।
- छ सरोकारवालाहरुसँगको समन्वयमा अस्पताल एवं औद्योगिक तथा कलकारखानाबाट उत्पादित जोखिमयुक्त फोहोरमैलाको सुरक्षित विसर्जन गरिने छ ।
- ज सरोकारवालाहरुको समन्वयमा प्रयोगकर्ता-मैत्री उच्च गुणस्तरका खानेपानी, सरसफाइ र स्वच्छताका सुविधाहरु प्रवर्द्धन र विकास गरी पूर्ण सरसफाइ उन्मुख क्षेत्र निर्माणमा केन्द्रित रहन सामुदाय परिचालनका क्रियाकलापहरु संचालन गरिने छ ।

३ सफा र स्वच्छ अवस्था एवं पूर्ण सरसफाईका सूचकहरु

पूर्ण सरसफाइ अभियान अन्तर्गत सफा र स्वच्छ क्षेत्र एवं पूर्ण सरसफाइ उन्मुख क्षेत्रको स्व-अनुगमन वा प्रमाणीकरणका लागि अनुगमन गर्दा निम्न लिखित सूचकहरूलाई आधार मानी उक्त क्षेत्रको अवस्थाको लेखाजोखा, घोषणा एवं प्रमाणीकरणको अनुमोदन प्रकृया अवलम्बन गरिने छ।

क सफा र स्वच्छ अवस्था क्षेत्र घोषणा चरणका सूचकहरू

तल दिइएका ७ वटा मुख्य सूचकहरू अध्ययन गरी सो हासिल भएको पाईएमा कुनै क्षेत्रलाई सफा र स्वच्छ क्षेत्र भनी स्व-घोषणा वा प्रमाणीकरण सकिने छ।

१. योजना तर्जुमा तथा व्यवस्थापन

- समन्वय समिति सक्रिय रहेको,
- WASH Plan तर्जुमा भएको,
- क्षमता विकासको लागि तालिमहरू सञ्चालन गरिएको,

२. चर्पीको समुचित प्रयोग

- प्रत्येक घरधुरी, संघसंस्था र आवश्यकता अनुसार सार्वजनिक स्थानहरूमा चर्पी निर्माण भइ प्रयोग भएको,
- साबुन पानी सहितको सुरक्षित, सफा चर्पी भएको,
- खुला ठाँउमा दिसा नभेटिएको,
- संघसंस्थाका र सार्वजनिक शौचालय प्रयोगकर्तामैत्री भएको,

३. व्यक्तिगत सरसफाइ

- प्रत्येक घरले उपयुक्त स्थानमा साबुन पानीसहितको हात धुने स्थान बनाएको,
- घर, विद्यालय संघसंस्था र सार्वजनिक शौचालयहरूमा साबुन पानीले हात धुने सुविधा (स्थान र साबुन पानी) भएका,
- घर, विद्यालय, स्वास्थ्य संस्था, कार्यालयहरूमा साबुन पानीले हात धुने, महिनावारी व्यवस्थापन लगायतका व्यक्तिगत सरसफाइ सम्बन्धी ज्ञान र अभ्यास भएको,
- विद्यालय, संघसंस्था र सार्वजनिक शौचालयहरूमा महिनावारीमा प्रयोग गरिएका प्याड व्यवस्थापनका लागि पिट (Pit) वा बिन (Bin) निर्माण भएको,
- व्यक्तिगत सरसफाइमा ध्यान पुराएको (समुदायका सदस्य, विद्यालयका विद्यार्थी/शिक्षक/कर्मचारी, होटेल र रेष्टुराका कर्मचारी/व्यवस्थापक समेत)

४. सुरक्षित पानीमा पहुँच तथा प्रयोग

- आधारभूत स्तरको खानेपानीमा सबैको पहुँच भएको,
- घरायसी, विद्यालय, संघसंस्थामा पानी शुद्धीकरणका कुनै एक विधिको प्रयोग गरेर मात्र पानी पिउने गरेको,
- घरायसी पानी शुद्धीकरणका आवश्यक सामग्रीहरू स्थानीय बजारमा उपलब्ध भएको,

५. सुरक्षित खानाको प्रयोग

- घरको भान्सा, होटेल, क्यान्टिन तथा रेस्टुरा सफा रहेको,
- खाना पकाउने र खाने भाँडा सफा हुनुका साथै खानेकुरा र पिउने पानी छोपेर राखेको,

- फलफूल तथा खानेकुराहरु राम्रोसंग सफा गरेर एवं पकाएर, तताएर खाने, खुवाउने गरेको,
- सुरक्षित खानाको अनुगमनका लागि कार्यदल गठन गरी कम्तीमा चौमासिक रूपमा अनुगमन हुने गरेको,

६. घरायसी एवं संस्थागत सरसफाइ

- घर, विद्यालय, संघ संस्थाकोभिन्न तथा बाहिर सफा रहेको,
- घर आगँन एवं विद्यालय, संघसंस्थाबाट निस्कने फोहोरलाई वर्गीकरण गरी कुहिने र नकुहिने फोहोरको समुचित व्यवस्थापन गरेको । घर एवं विद्यालय, संघसंस्थाबाट निस्कने फोहोरपानीको सुरक्षित निस्कासन भएको,
- अस्पताल, उद्योग, कलकारखानाबाट निस्केको फोहोरको सुरक्षित संकलन, निस्कासन तथा विसर्जन सोही संस्थाले गर्ने गरेको,
- उपयुक्त तरिकाले पशुपंक्षीको गोठ तथा खोर र मलमूत्र व्यवस्थापन गर्ने गरेको,
- भान्सा कोठामा भ्यान्टिलेसनको उचित व्यवस्था तथा धुँवा रहित चुल्होको प्रयोग भएको,

७. वातावरणीय सरसफाइ

- गाउँ, टोल, नगर एवं सडक, चौतारा आदि सार्वजनिक स्थानहरुमा सफाइको लागि सरसफाइ समिति गठन भएको,
- घरायसी एवं संस्थागत तहमा ठोस तथा तरल फोहोर व्यवस्थापनको आवश्यकता अनुसार स्थानीय प्रविधिको प्रयोग भएको,
- बजार तथा बजारोन्मुख क्षेत्रबाट निस्कने फोहोरमैला (ठोस तथा तरल) को उचित व्यवस्थापन भएको,
- बजार तथा बजारोन्मुख क्षेत्रमा ठोस फाहोरमैलाको व्यवस्थानको लागि स्यानिटरी ल्याण्डफिल्ड साइटको पहिचान गरी निर्माणका योजना तर्जुमा भएको,
- व्यवस्थित ढल प्रणाली (दिसाजन्य लेदो व्यवस्थापन वा विकेन्द्रीत फोहोरपानी प्रशोधन प्रणाली) को योजना तर्जुमा भएको,

ख पूर्ण सरसफाई उन्मुख क्षेत्र घोषणा चरणका सूचकहरु

- प्रयोगकर्ता-मैत्री गुणस्तरीय चर्पी निर्माण भएको,
- नेपाल गुणस्तर मापदण्ड अनुसारको पिउने पानीमा सबैको पहुँच भएको,
- बजार तथा बजारोन्मुख क्षेत्रमा प्रशोधन सहितको व्यवस्थित ढल निर्माण भएको,
- ठोस फोहोरमैलाको व्यवस्थापनका लागि आवश्यकता अनुसार स्यानिटरी ल्याण्ड फिल्ड साइटको निर्माण गरी संचालनमा रहेको,
- बजार तथा बजारोन्मुख क्षेत्रमा सम्भव भए सम्म फोहोरमैलाको कम उत्पादन, पुनःप्रयोग र रिसाइकल गर्ने व्यवस्था भएको,
- आकासेपानी संकलन र उपयोग गरेको,
- नदीनाला, पोखरी, ताल तलैयाको पानीको प्राकृतिक गुणस्तर कायम राखेको,
- बस्ती, टोल वरपर यथोचित हरियाली र पार्क निर्माण भएको,

४ स्व-घोषणा, अनुमोदन तथा प्रमाणीकरण :

- पूर्ण सरसफाई अभियानलाई निरन्तर रूपमा संचालन गर्दै जाँदा गाउँपालिकाले सरसफाईका क्रियाकलापहरूको स्व-अनुगमन, अवलोकन, मूल्याङ्कन एवं स्तरोन्नती कार्यलाई निरन्तर रूपमा संचालन गर्ने छ ।
- पूर्ण सरसफाई अभियान संचालन गर्ने क्रममा अनुसूची ३ को (क) २ चर्पीको समुचित प्रयोगका सूचकहरू पुरा गर्न खुला दिशा मुक्त घोषणा कार्यलाई प्राथमिकतामा राख्नु पर्नेछ । खुल्ला दिशामुक्त घोषण प्रमाणिकरण अनुसूची ५ अनुगमनका सूचकहरू र प्रमाणिकरण गर्ने आधारमा रहि प्रमाणिकरण गर्नु पर्नेछ ।
- खुला दिशामुक्त घोषण पछि कुनै वडाले संचालित पूर्ण सरसफाईका सफा र स्वच्छ क्षेत्रका क्रियाकलापहरू पूरा गरेपछि सम्बन्धित वडास्तरीय व्यवस्थापन समिति वा कार्यदलले उक्त क्षेत्रको अनुगमन गरी सफा र स्वच्छ क्षेत्रको उल्लिखित सूचकहरू पूरा भएको अवस्थामा आफ्नो क्षेत्रलाई सफा र स्वच्छ क्षेत्रका रूपमा स्व-घोषणा गर्नुभन्दा अगाडि अनुसूची ८ अनुसारको स्टीकर तयार गरी प्रत्येक घरधुरीमा वितरण गर्नेछ । यसरी सफा र स्वच्छ घोषणा गारिए पछि त्यस क्षेत्रलाई गाउँपालिका स्तरिय समितिबाट अनुगमन तथा अवलोकन गराई सफा र स्वच्छ क्षेत्रका रूपमा प्रमाणीकरण गराउन सकिन्छ । गाउँपालिका स्तरिय समितिको प्रमाणीकरण पश्चात वडाले कार्यलयमा पनि अनुसूची ८ अनुसारको स्टीकर टाँस्न पाउनेछ ।
- कुनै पनि वडामा संचालित पूर्ण सरसफाई अभियानका क्रियाकलापहरूको स्व-अनुगमन तथा अनुगमन गर्दा माथि उल्लिखित सफा र स्वच्छ क्षेत्रका सम्बन्धित सूचकहरूलाई आधार मानी सफा र स्वच्छ अवस्था कायम भए वा नभएको सुनिश्चितता गरिनेछ । सबै वडाका सफा र स्वच्छ क्षेत्र कायम भएपछि कमश गाउँपालिका क्षेत्रलाई सोही प्रकृया अनुरूप सफा र स्वच्छ क्षेत्र स्व-घोषण तथा अनुमोदन एवं प्रमाणीकरण गरिनेछ ।
- यदि कुनै वडाले त्यसको कुनै वस्ती वा टोललाई सफा र स्वच्छ क्षेत्र वा पूर्ण सरसफाई उन्मुख क्षेत्र प्रमाणीकरण गराउन औपचारिक अनुरोध गरेमा गाउँपालिका स्तरीय खानेपानी, सरसफाई तथा स्वच्छता समितिले ७ दिन भित्र अनुगमन कार्यदल गठन गरी सम्बन्धित निकाय वा क्षेत्रमा अनुगमनका लागि खटाउने छ । उक्त अनुगमनमा खटिएको टोलीले अनुसूची ९.३(क) मा उल्लेख गरिएका पूर्ण सरसफाईका सूचकहरू समेटिएको सूचना संकलन फाराम तथा कार्यविधि अनुसार अवलोकन, छलफल, आवश्यक सूचना संकलन गरी उक्त क्षेत्रलाई सफा र स्वच्छ क्षेत्र प्रमाणीकरण गर्न उपयुक्त छ/छैना ठोस राय सहितको प्रतिवेदन गाउँ स्तरिय समितिमा पेश गर्ने छ । प्रतिवेदन पेश गरेको मितिले बढीमा ७ दिनभित्र समितिको बैठक बसी सफा र स्वच्छ क्षेत्र प्रमाणीकरण गर्न योग्य भए नभएको जानकारी गराउनेछ । यदि योग्य नभएमा सम्बन्धित समन्वय समितिलाई सफा र स्वच्छ क्षेत्र हासिलका लागि गर्नु पर्ने क्रियाकलापहरूको सुझाव सहित पत्राचार गर्नु पर्नेछ । र सूचकहरू पुरा गरेको अवस्थामा सफा र स्वच्छ क्षेत्र अनुमोदन एवं कायम गर्न सकिने पत्राचार गर्नु पर्नेछ ।
- स्वघोषण गर्दा वा अनुमोदन गर्दा सो सम्बन्धी सूचक पूरा गरेको प्रमाण-पत्र उपलब्ध गराउनु पर्ने छ । कुनै क्षेत्रमा सफा र स्वच्छ क्षेत्रका सूचकहरू पूरा गरी अनुमोदन वा स्वघोषणा भई भएपछि वा सँगसँगै पूर्ण सरसफाई उन्मुख क्रियाकलापहरू संचालन गरिनेछ

। पूर्ण सरसफाइ सम्बन्धी माथि उल्लिखित क्रियाकलापहरु सञ्चालन गरेर **अनुसूची १.३(ख) सूचकहरु** हासिल गरे पश्चात् उक्त क्षेत्रलाई पूर्ण सरसफाइ उन्मुख अवस्थाका रुपमा स्व-अनुगमन, अनुमोदन, स्वघोषणा तथा प्रमाणीकरण प्रकृया अवलम्बन गरिने छ ।

- स्व-घोषणा, अनुमोदन तथा प्रमाणीकरण सम्बन्धी अन्य कुराहरु सरसफाई गुरुयोजना २०६८, पूर्ण सरसफाई मार्गदर्शन २०७३ बमोजिम हुनेछ ।

अनुसूची १

अनुसूची २

अनुगमन विधिहरु

१	स्व-अनुगमन : सरसफाइ अभियानका गाउँ तहदेखि केन्द्रसम्म आफूले गरेका कामहरु र कार्यक्रमका उपलब्धिहरुलाई कार्यान्वयन कर्ता संस्था स्वयमले गर्ने गरी सम्बन्धित सरोकारवालाहरुको सहभागिलामा वार्षिक स्व-अनुगमन गरिने छ ।
२	संयुक्त अनुगमन : विभिन्न तहका समन्वय समिति, सहयोगी निकाय, सञ्चारकर्मी, नागरिक समाज, राजनीतिक दल, शिक्षक, विज्ञ तथा लाभान्वित समुदाय आदि सम्मिलित समूहबाट संयुक्त रुपमा अनुगमन गरिनेछ । यस्तो अनुगमन एक तह माथिको समन्वय समितिबाट बर्षमा कमिमा १पटक गरिने छ ।
३	प्रभाव अध्ययन : पूर्ण सरसफाइका क्रियाकलापहरुको प्रभावका सम्बन्धमा जिल्ला, क्षेत्र र केन्द्रले मातहतका क्रियाकलापहरुको प्रभाव अध्ययन तथा मूल्याङ्कन गर्नेछ ।
४	प्रतिवेदन, अभिलेखीकरण र व्यवस्थापन : सरसफाइ प्रवर्द्धन र प्राप्त उपलब्धिको प्रतिवेदन तैयारी र अभिलेखीकरण प्रयोजनका लागि तथ्याङ्क व्यवस्थापन प्रणालीको उपयुक्त संरचना र विधि अपनाइने छ । यसका लागि गाउँपालिका तहको तथ्याङ्क व्यवस्थापन गाउँपालिका स्तरमा गरिने छ । वडाका समन्वय समितिले नियमित रुपमा आफ्नो गाउँपालिका क्षेत्रभित्र रहेका घरपरिवार, संस्था र सार्वजनिक स्थानमा प्रयोगमा रहेका चर्पी/शौचालयको विवरण, खानेपानी सेवाको पहुँच, हात धुने स्थलको व्यवस्था, फोहोरमैला व्यवस्थापन लगायतका अन्य सान्दर्भिक विषयहरु समावेश गरी तथ्याङ्क संकलन तथा अद्यावधिक गरी अभिलेखीकरण गर्नु पर्नेछ । यस प्रकारको सूचनाको अभिलेखीकरण गर्दा उक्त विषयसँग सम्बन्धित बानी व्यवहारका पक्षहरु, राम्रा सिकाई तथा अभ्यासहरु र सफलताका अनुभवहरु समेत समावेश गर्नु पर्नेछः <ul style="list-style-type: none"> ● वडाहरुले सरसफाईसँग सम्बन्धित मात्रात्मक तथा गुणात्मक अभिलेख समेटेर प्रतिवेदन तयार गरी अषाढ १५ गते भित्र गाउँकार्यपालिकाको सम्बन्धित शाखामा पेश गर्नुपर्ने छ । ● गाउँपालिकाले सरसफाईसँग मात्रात्मक तथा गुणात्मक अभिलेख समेटेर प्रतिवेदन तयार गरी श्रावन १५ गते भित्र जिल्ला समन्वय सचिवालयमा पेश गर्नुपर्ने छ ।

अनुसूचि ३
सरोकारवालाहरुको भूमिका र जिम्मेवारी

(क) कार्य संचालन तह

क्र. स.	सरोकारवालाहरु	कार्यक्षेत्र
१	व्यक्ति	<ul style="list-style-type: none"> ● चर्पीको समुचित प्रयोग, सरसफाइ, मर्मत सम्भार, व्यक्तिगत सरसफाइ गर्ने ● स्वस्थकर बानी व्यवहार अवलम्बन गर्ने ● घर आँगनको सरसफाइ गर्ने ● सरसफाइ प्रति सचेत नागरिकको रूपमा सार्वजनिक दायित्व निर्वाह गर्ने
२	घरपरिवार	<ul style="list-style-type: none"> ● चर्पीको निर्माण, समुचित प्रयोग, सरसफाइ र मर्मत सम्भार गर्ने ● सरसफाइ सम्बन्धी सामाजिकीकरण गर्ने ● पानी र खानाको स्वच्छता कायम राख्ने ● घर आँगन र वरिपरिको सरसफाइ र बगैचा व्यवस्थापन गर्ने ● स्वच्छकर बानी व्यवहार विकासका लागि परिवारका सदस्य र छिमेकीलाई अभिप्रेरण गर्ने ● घरधुरीबाट निस्कने फोहोरमैलाको वर्गीकरण र समुचित व्यवस्थापन गर्ने
३	विद्यालय, विश्व विद्यालय, महाविद्यालय तथा अनुसन्धान संस्थाहरु	<ul style="list-style-type: none"> ● सरसफाइका विषयवस्तुलाई पाठ्यपुस्तकमा समावेश गर्ने ● पूर्ण सरसफाइका सम्बन्धी कार्ययोजना तर्जुमा तथा कार्यान्वयन गर्ने ● विद्यार्थी वाल क्लब गठन तथा सक्रियता गराउने ● बालमैत्री, लैङ्गिकमैत्री चर्पी, यूरिनल तथा खानेपानी सुविधा निर्माण, प्रयोग, ● सरसफाइ तथा मर्मत सम्भार गर्ने ● पानीको स्वच्छता कायम राख्ने ● वरिवरिको सरसफाइ कायम राख्ने ● स्वच्छकर बानी व्यवहार विकासका लागि विद्यार्थी र समुदायलाई अभिप्रेरणा गर्ने ● फोहोरमैलाको वर्गीकरण र समुचित व्यवस्थापन गर्ने ● विपद्को समयमा खानेपानी, सरसफाइ र स्वच्छता सम्बन्धी सचेतना र सामग्री वितरणमा सहयोग गर्ने ● समुदाय तथा अध्ययनकर्ताहरुका लागि सरसफाइ सिकाइ केन्द्रका रूपमा विकास हुने ● अनुसन्धान र विकासका क्रियाकलापहरु संचालन गर्ने ● सफा र स्वच्छ विद्यालय तथा कलेज प्रवर्द्धन गरी नमुनाको रूपमा

		प्रस्तुत हुने
४	गाउँ टोल	<ul style="list-style-type: none"> ● पूर्ण सरसफाइ सम्बन्धी कार्ययोजना तर्जुमा तथा कार्यान्वयन गर्ने ● गाउँ टोल समूहको गठन तथा सक्रियता गराउने ● प्रयोगकर्ता-मैत्री सरसफाइ सुविधाको स्तरोन्नती र मर्मत सम्भार गर्ने ● खानेपानीको मुहान संरक्षण, पानीको शुद्धीकरण र स्वच्छता कायम राख्ने ● गाउँ टोल र वरिपरिको सरसफाइ कायम राख्ने ● सार्वजनिक शौचालयको निर्माण , व्यवस्थापन, सरसफाइ र मर्मत सम्भार गर्ने । ● स्वच्छकर बानी व्यवहार विकासका लागि घरधुरी र नागरिक समुदायलाई अभिप्रेरणा गर्ने । ● फोहोरमैला वर्गीकरण र समुचित व्यवस्थापन गर्ने। ● वृक्षारोपण ,हरियाली पार्क ,बगैँचा ,चौताराको निर्माण र संरक्षण गर्ने । ● सफा र स्वच्छ गाँउ टोल विकास गरी नमुनाको रुपमा प्रस्तुत गर्ने ।
५	उपभोक्ता समिति - खानेपानी तथा सरसफाइ बजार व्यवस्थापन समिति वन व्यवस्थापन समिति	<ul style="list-style-type: none"> ● लक्षित समूह,संगठन समुदायलाई संगठित,सूचि र सक्रिय बनाउने । ● नीति नियम, आचार संहिता तर्जुमा गर्ने र गराउने । ● स्थानिय स्रोत साधन परिचालन गर्ने। ● अवस्था विश्लेषण,तथ्याक संकलन गर्न सहयोग पुऱ्याउने । ● विपद्को समयमा खानेपानी, सरसफाइ र स्वच्छता सम्बन्धी सचेतना र साम्रगी वितरणमा सहयोग पुऱ्याउने। ● अनुगमन र सहजिकरण गर्न सहयोग पुऱ्याउने ● सरोकारवालाहरु तथा समन्वय समितिसँग समन्वय गर्ने ● सुविधाहरुको मर्मत, सरसफाइ र व्यवस्थापनमा सहयोग पुऱ्याउने
६	पशुवधशाला संचालक /फ्रेस हाउस संचालक	<ul style="list-style-type: none"> ● उचित स्थानमा वधशाला /फ्रेसहाउस निर्माण र संचालन गर्ने ● वधशालाको सरसफाइ र त्यहाँबाट निस्केको फोहोर व्यवस्थापन गर्ने ● मासुको स्वच्छता कायम राख्ने
७	सरकारी,गै.स.स. र निजी कार्यालय लगायत सबै कार्य	<ul style="list-style-type: none"> ● प्रयोगकर्ता मैत्री चर्पी,यूरिनल तथा खानेपानी सुविधा निर्माण, प्रयोग तथा मर्मत सम्भार गर्ने । ● पानीको स्वच्छता कायम राख्ने ● वरिपरिको सरसफाइ कायम राख्ने ● स्वच्छकर बानी व्यवहार विकासका लागि कर्मचारी र सेवाग्राही

		<p>लाइ अभिप्रेरणा गर्ने</p> <ul style="list-style-type: none"> ● फोहोरमैलाको वर्गीकरण र समुचित व्यवस्थापन गर्ने ● विपद्को समयमा खानेपानी,सरसफाइ र स्वच्छता सम्बन्धि सचेतना र सामग्री वितरणमा सहयोग पुर्याउने ● सफा र स्वच्छ कार्यालय प्रवर्द्धन गरी नमुनाको रुपमा प्रस्तुत हुने
८	महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविका र स्वास्थ्य कार्यकर्ता	<ul style="list-style-type: none"> ● प्राविधिक ज्ञान,सीप र सचेतना विस्तार गर्ने ● सामुदायिक सशक्तिकरण र सक्रियतामा वृद्धि गर्ने ● अभिमुखीकरण र ट्रिगरिङ्ग गर्ने ● अवस्था विश्लेषण,तथ्यांक संकलन गर्न सहयोग पुर्याउने ● सचेतनामूलक कार्यक्रम संचालनमा सहजीकरण ● विपद्को समयमा खानेपानी,सरसफाइ र स्वच्छता सम्बन्धि सचेतना र सामग्री वितरणमा सहयोग गर्ने ● सफा र स्वच्छ आनीबानी प्रदर्शन गरी नमुनाको रुपमा प्रस्तुत हुनुपर्ने ● अनुगमन र सहजिकरण गर्न सहयोग पुर्याउने
९	शिक्षक, विद्यालय व्यवस्थापन समिति र अभिभावक शिक्षक संघ	<ul style="list-style-type: none"> ● जीवन उपयोगी ज्ञान,सीप,अभ्यास र सचेतना विस्तार गर्ने ● विद्यार्थी,विद्यालय परिवार र समुदायको सशक्तिकरण र सक्रियता वृद्धि गर्ने ● अभिमुखीकरण र तालिम संचालन गर्ने ● अवस्था विश्लेषण,सचेतनामूलक कार्यक्रम संचालनमा सहजीकरण गर्ने ● विपद्को समयमा खानेपानी,सरसफाइ र स्वच्छता सम्बन्धी सचेतना र सामग्री वितरणमा सहयोग गर्ने ● अनुगमन र सहजिकरण गर्न सहयोग पुर्याउने ● सफा र स्वच्छ विद्यालय प्रवर्द्धन गरी नमुनाको रुपमा प्रस्तुत हुने
१०	विद्यार्थी,बाल क्लब	<ul style="list-style-type: none"> ● विद्यालय सेवा क्षेत्रभित्र सरसफाइ क्यालेन्डर बनाइ कार्यक्रम संचालन गर्ने ● सरसफाइका सुविधाहरु एवं कक्षा कोठा र वरिपरिको वातावरणीय सरसफाइ गर्ने ● तथ्यांक संकलन,सचेतनामूलक कार्यक्रम संचालनमा सहभागी हुने ● अभिभावकहरुलाई सरसफाइ प्रवर्द्धन गर्न अभिप्रेरित गर्ने ● अनुगमन र सहजिकरण गर्न सहयोग पुर्याउने ● सफा र स्वच्छ विद्यालय प्रवर्द्धन गरी नमुनाको रुपमा प्रस्तुत हुने
११	स्थानीय क्लब र समूह	<ul style="list-style-type: none"> ● प्राविधिक ज्ञान,सीप र सचेतना विस्तार गर्ने

		<ul style="list-style-type: none"> ● सामुदायिक सशक्तिकरण र सक्रियता वृद्धि गर्न सहयोग पुऱ्याउने ● अभिमुखीकरण र ट्रिगरिङ्ग गर्ने ● अवस्था विश्लेषण,तथ्यांक संकलन गर्न सहयोग पुऱ्याउने ● सचेतनामूलक कार्यक्रम संचालनमा सहजीकरण गर्न सहयोग पुऱ्याउने ● विपद्को समयमा खानेपानी,सरसफाइ र स्वच्छता सम्बन्धी सचेतना र सामग्री वितरणमा सहयोग गर्ने ● अनुगमन र सहजिकरण गर्न सहयोग पुऱ्याउने
१२	वित्तिय संस्था तथा सहकारी	<ul style="list-style-type: none"> ● सरसफाइ सामग्री उत्पादन तथा बजारीकरणमा सहयोग र लगानी गर्ने ● सहूलियत व्याज दरमा ऋण प्रदान गर्ने ● सामग्रीहरुको बजारीकरण र वितरण गर्ने
१३	संचारकर्मी तथा नागरिक समाज	<ul style="list-style-type: none"> ● सन्देशमूलक सामग्रीहरुको प्रचारप्रसार गर्ने ● अध्ययन ,अवलोकन र सफल कथाहरुको प्रचार प्रसार गर्ने ● अनुगमन र पैरवी गर्ने
१४	निजी क्षेत्रका व्यवसायी र मठ मन्दिर संचालक आदि	<ul style="list-style-type: none"> ● सरसफाइ सामग्री उत्पादन तथा बजारीकरणमा सहयोग र लगानी गर्ने ● फोहोरमैलाको वर्गीकरण र व्यवस्थापन गर्ने ● कार्यस्थल र सेवाको सरसफाइ र स्वच्छता कायम गर्ने ● सरसफाइ तथा स्वच्छता अभियानमा कर्मचारी ,संगठन र निकायहरुलाई परिचालन गर्ने

ख.नीति निर्माण तथा समन्वय तह

क्र. स.	सरोकारवालाहरु	कार्यक्षेत्र
१	गाँउपालिका र वडा	क्षेत्रगत सरोकारवालाहरुसँग समन्वय तथा स्रोत साधन पहिचान गर्ने सरसफाइका मुद्दाहरुलाई स्थानीय,प्रदेश, राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय तहमा पैरवी गर्ने रणनीतिक योजना तथा कार्ययोजना तर्जुमा गर्न सहयोग र कार्यान्वयन गर्ने बजेट तथा मानव संसाधन व्यवस्थापन गर्न सहयोग पुऱ्याउने नेतृत्व, समन्वय र सूचना तथा अभिलेख व्यवस्थापन गर्ने अनुगमन,नियमन र सुपरिवेक्षण गर्ने
२	प्रदेश तथा जिल्ला तहका कार्यालयहरु	नीति र रणनीति र योजना तर्जुमा र कार्यान्वयन गर्ने बजेट तथा मानव संसाधन व्यवस्थापन गर्ने समन्वय र सूचना तथा अभिलेख व्यवस्थापन गर्ने अनुगमन,नियमन र सुपरिवेक्षण गर्ने
३	विकास साभेदार संस्था	क्षेत्रगत नीति तथा कार्यक्रम कार्यान्वयनमा गाँउपालिका र वडा र समन्वय समितिलाइ प्राविधिक तथा आर्थिक सहयोग गर्ने अनुसन्धान र विकासका कार्यहरु संचालन गर्ने

४	राजनीतिक दल र दलका भातृ संगठनहरु	सरसफाइलाइ गाँउ विकासको महत्वपूर्ण मूलधारका रूपमा स्थापित गर्ने सरसफाइका लागि अभियान र मानविय श्रोतको परिचालन गर्ने।
---	----------------------------------	---

अनुसुचि ४

खानेपानी, सरसफाई र स्वाच्छताका अन्तरनिहित विषयहरु

पूर्ण सरसफाईका अन्तर्निहित विषयहरु र सम्बोधन गर्ने उपायहरु तलको तालिकामा उल्लेख गरिएका छन्

क्र. स.	अन्तरसम्बन्धित विषयहरु	सम्बोधन गर्ने उपायहरु
१	सामाजिक समावेशीकरण	<ul style="list-style-type: none"> ● हरेक तहका समन्वय समिति तथा कार्यदलहरुमा समुदायका सबै वर्ग र समुहको प्रतिनिधित्व सहित कमिमा पनि ३३% महिलाको सहभागिता सुनिश्चित गर्ने । ● लैंगिक तथा सामाजिक वर्ग, समूहका संवेदनशील तथ्यांक तैयारी गर्ने । ● क्षमता अभिवृद्धिका क्रियाकलाप संचालन गर्दा अनिवार्यतः लैंगिक सन्तुलन कायम गरी सहभागीहरुको चयन गर्ने । ● पूर्ण सरसफाइ जनचेतनामूलक सामग्री विकास गर्दा लैंगिक पक्ष र समावेशितामा ध्यान दिने । ● लैंगिक, अपांग, बाल, वृद्ध संवेदनशील सुविधाहरु प्रवर्द्धन गर्ने । ● आयआर्जन र जीविकोपार्जनमूखी सरसफाइका क्रियाकलापहरु प्रवर्द्धन गर्ने ।
२	पोषण (जन-स्वास्थ्यको कार्यक्रमहरुसंग बढी सम्बन्धित)	<ul style="list-style-type: none"> ● सरसफाइ र पोषणको अन्तरसम्बन्ध भल्किने गरी शैक्षिक एवं ● जनचेतनामूलक सामग्री विकास तथा प्रचार प्रसार गर्ने । ● गरिबी निवारण र पोषणसँग सम्बन्धित कार्यक्रम संचालन गर्दा चर्पी निर्माण र प्रयोग एवं साबुन पानीले हात धुने क्रियाकलापको सुनिश्चितता गर्ने । ● सुरक्षित मातृत्व र स्तानपन सम्बन्धी जनचेतनामूलक क्रियाकलापहरु संचालन गर्दा चर्पी प्रयोग र साबुन पानीले हात धुने क्रियाकलापहरुलाई प्राथमिकता दिने । ● स्वास्थ्य मन्त्रालयद्वारा संचालित एकीकृत पोषण व्यवस्थापन कार्यक्रमसँग खानेपानी, सरसफाइ र स्वाच्छता सम्बन्धी क्रियाकलाप तथा सुविधाहरु प्रवर्द्धन गर्ने ।
३	मासिक धर्म स्वाच्छता (महिनावारी स्वाच्छता जनस्वास्थ्य र शिक्षासंग)	<ul style="list-style-type: none"> ● विधालय, सार्वजनिक भवन र सरकारी तथा गै.स.स. कार्यालयहरुमा अनिवार्यतः चर्पीको साथमा महिनावारीसंग सम्बन्धित पक्षहरु - जस्तै स्यानीटरी प्याड लगायत सफाइ

	प्रत्यक्ष सम्बन्धित)	<p>सम्बन्धि अन्य सामग्रीहरू सफा गर्ने, फेर्ने, फ्याल्न र जलाउन मिल्ने सुविधाहरू) समेतको व्यवस्था गर्ने ।</p> <ul style="list-style-type: none"> ● सरसफाइ सम्बन्धि विद्यालय र समुदाय स्तरीय क्रियाकलापहरू संचालन गर्दा महिनावारी स्वच्छताका विषयहरू समावेश गर्ने । ● महिनावारी स्वच्छता व्यवस्थापनका लागि जनचेतनामूलक सामग्री, स्यानीटरी प्याडको निर्माण, विकास तथा प्रचारप्रसार गर्ने
४	जलवायु परिवर्तन (वातावरण विज्ञान र प्रविधि, अनुसन्धान, जलश्रोत, जनस्वास्थ्य आदिसंग बढी सम्बन्धि	<ul style="list-style-type: none"> ● जलवायु परिवर्तन सम्बन्धि क्षेत्रगत कार्य समुह स्थापना गर्ने । ● जलवायु परिवर्तनले खानेपानी तथा सरसफाइ क्षेत्रमा परेको असरहरूको वैज्ञानिक तथ्यहरू व्यवस्थित गर्न त्यसका आधारमा सुधारका योजनाहरू ● तर्जुमा गर्ने । ● विद्यालय तथा विश्व विद्यालय तहका पाठ्यपुस्तकहरूमा जलवायु परिवर्तन सम्बन्धि विषयहरू समावेश गर्ने । ● वर्षात्को पानी संकलन तथा स्थानीय स्तरमा उपयुक्त हुने अन्य प्रविधिको ● विस्तार गरी जलवायु परिवर्तनको जोखिम न्यूनिकरण गर्ने । ● विस्तार गरी जलवायु परिवर्तनको जोखिम न्यूनिकरण गर्ने । ● जलवायु परिवर्तनका कारक तत्व मानिएका घरायसी र सामुदायिक तहमा प्रयोग भइरहेका सामग्रीहरूको न्यून रूपमा प्रयोग गर्न जनचेतनामूलक क्रियाकलापहरू संचालन गर्ने । ● जलवायु परिवर्तनको सबाललाई खानेपानी संस्थाको क्षेत्रको नीतिभिन्न समावेश गर्न दीर्घकालीन र दिगो व्यवस्थापनको कार्यक्रम संचालन गर्ने । ● अनुगमनका क्षेत्रगत सूचकहरू तयार गर्दा जलवायु परिवर्तनका सवाल/मुद्दाहरू समावेश गर्ने । ● जलवायु परिवर्तनको असर न्यूनिकरणसँग सान्दर्भिक पद्धति, प्रविधि, मौलिक ज्ञान तथा सीप , क्षमता अभिवृद्धि, सूचना प्रणाली, वैकल्पिक उपायहरू आदि सम्बन्धी विषयहरू अनुसन्धान र विकास गर्ने ।
५	आप्तकालिन पूर्व तैयारी -गृह मन्त्रालय , सहरी विकास मन्त्रालय, संघीय मामिला तथा स्थानिय विकास मन्त्रालय , खानेपानी तथा सरसफाई मन्त्रालय, आवाससंग सम्बन्धित)	<ul style="list-style-type: none"> ● आप्तकालीन अवस्थामा जोखिम आँकलन र खानेपानी ,सरसफाई , तथा स्वच्छता क्षेत्रले विपद् व्यवस्थापनमा बहन गर्नु पर्ने जिम्मेवारी निर्वाह गर्ने विभिन्न तहका समन्वय समितिहरूको क्षमता र सीप अभिवृद्धि गर्ने । ● विभिन्न क्लस्टरहरूसँग बाँस क्लस्टरको समन्वय गर्ने । ● विपद् सम्बन्धी योजना सुविधाको मानक तथा नर्म्स र सहयोगका प्याकेज समेटी रणनीतिक कार्य योजना तयार गर्ने। ● जोखिमको नक्सांकन गर्ने । ● आप्तकालिन सरसफाइ कोष स्थापना गर्ने । ● क्लोरिन र औषधिको भण्डारण मजबुत राख्ने ।

		<ul style="list-style-type: none"> ● चर्पी निर्माण गर्ने सामग्रीको यथेष्ट भण्डारण गर्ने । ● पानीको गुणस्तर जाँच्ने विधि औजार / उपकरणको व्यवस्था गर्ने। ● विपद्को अवस्थामा खानेपानी सरसफाइ र स्वच्छताका निमित्त तालिम प्राप्त सहजकर्ता/स्वयंसेवकहरु परिचालन गर्ने । ● मानवीय सहयोगको लागि क्षमता अभिवृद्धि गर्ने र भविष्यमा हुन सक्ने विपद्को लागि तालिम प्राप्त मानव संसाधन तैयारी अवस्थामा राख्ने । ● आपत्कालिन अवस्थाको लागि शीघ्र रेस्पोन्स पद्धतिको विकास र अवलम्बन गर्ने । ● हरेक जिल्लामा जगेडा कोष व्यवस्थापन गर्ने । ● स्वयंसेवकको व्यापक परिचालन गर्ने । ● सूचना व्यवस्थापन सुदृढ गर्ने । ● विपद्को बेला साबुन पानीले हात धुने, सफा पानी ,सुविधाको उचित मर्मत ● सम्भार र ठोस र तरल फोहोर व्यवस्थापनमा ध्यान दिने । ● हरेक तहका समन्वय समितिहरुलाई बजेट व्यवस्थापन ,समन्वय ,मानव ● संसाधन परिचालन, कोष व्यवस्थापन,सूचना व्यवस्थापन र अनुगमनका कार्यमा जिम्मेवार बनाउने ।
६	बानी व्यहोरा विकास तथा परिवर्तन	<ul style="list-style-type: none"> ● मौजुदा सरसफाइ र स्वच्छता सम्बन्धी बानी व्यहोराको विश्लेषण गर्ने । ● लक्षित समूहको लेखाजोखा र सक्षमता अभिवृद्धि गर्ने । ● अपेक्षित बानी व्यहोराको पहिचान गर्ने । ● बानी व्यहोरा विकास तथा परिवर्तनमा बाधा पुऱ्याउने र सहयोग गर्ने पक्षहरुको खोजी गर्ने। ● लक्षित समूहले रुचाउने सन्देश पहिचान गर्ने । ● सामग्री र माध्यमहरुको चयन गर्ने । ● संचार तथा तालिम आवश्यकता पहिचान गर्ने । ● प्रमाणमा आधारित प्रमाण तथा संचार प्याकेजहरुको प्रयोग गर्ने । ● अपेक्षित बानी व्यहोरा हासिल हुन सके नसकेको अनुगमन र मुल्यांकन गर्ने ।

अनुसुची ५
अनुगमनका सूचकहरू र प्रमाणीकरण गर्ने आधारहरू

सूचकहरू	प्रमाणीकरणका आधार तथा औजार
योजना तर्जुमा र व्यवस्थापन	
<ul style="list-style-type: none"> ● समन्वय समिति सक्रिय रहेको, ● WASH Plan तर्जुमा भएको, ● क्षमता विकासको लागि तालिमहरू सञ्चालन गरिएको, 	<ul style="list-style-type: none"> ● समन्वय समितिको बैठक नियमित बस्छ, बस्दैन सोक्ने ● बैठकको माइन्सूट अवलोकन गर्ने ● WASH Plan तर्जुमा भए नभएको सोध्ने र एकीन गरी अवलोकन गर्ने ● तालिमहरू सञ्चालन भए नभएको सोध्ने र तालिम प्रतिवेदन हेर्ने
समुचित तरिकाले चर्पीको प्रयोग	प्रमाणीकरणका आधार तथा औजार
<ul style="list-style-type: none"> ● प्रत्येक घरधुरी, संघसंस्था र आवश्यकता अनुसार सार्वजनिक स्थानहरूमा चर्पी निर्माण भएको, ● साबुन पानी सहितको सुरक्षित, सफा चर्पी भएको, ● खुला ठाँउमा दिसा नभेटिएको, ● संघसंस्थाका र सार्वजनिक शौचालय प्रयोगकर्तामैत्री भएको, 	<ul style="list-style-type: none"> ● घर, संघसंस्था निकाय र आवश्यकता अनुसार सार्वजनिक शौचालय बने नबनेको स्याम्पलिङ्गका आधारमा अवलोकन तथा सोधपुछ गर्ने ● चर्पी साबुन पानी सहित सफा छ, छैन अवलोकन गर्ने ● संघ संस्था एवं सार्वजनिक शौचालय प्रयोगकर्ता मैत्री छन्, छैनन् अवलोकन गर्ने
व्यक्तिगत सरसफाइ	प्रमाणीकरणका आधार तथा औजार
<ul style="list-style-type: none"> ● प्रत्येक घरले उपयुक्त स्थानमा साबुन पानीसहितको हात धुने स्थान बनाएको, ● घर, विद्यालय संघसंस्था र सार्वजनिक शौचालयहरूमा साबुन पानीले हात धुने सुविधा (स्थान र साबुन पानी) भएको, ● घर, विद्यालय, स्वास्थ्य संस्था, कार्यालयहरूमा साबुन पानीले हात धुने, महिनावारी व्यवस्थापन लगायतका व्यक्तिगत सरसफाइ सम्बन्धी ज्ञान र अभ्यास भएको, ● विद्यालय, संघसंस्था र सार्वजनिक शौचालयहरूमा महिनावारीमा प्रयोग गरिएका प्याड व्यस्थापनका लागि Pit वा Incinerator निर्माण भएको, ● व्यक्तिगत सरसफाइमा ध्यान पुऱ्याएको (समुदाय, विद्यालय, होटेल र रेष्टुरा समेत) 	<ul style="list-style-type: none"> ● घर, व्यक्ति, संघसंस्थाका व्यक्तिहरूको स्वच्छता अवलोकन गर्ने तथा ज्ञान सम्बन्धी सोधपुछ गर्ने ● साबुन पानीसहितको हातधुने स्थान छ, छैन अवलोकन गर्ने
<ul style="list-style-type: none"> ● आधारभूत स्तरको खानेपानीमा सबैको पहुँच भएको, ● घरायसी, विद्यालय, संघसंस्थामा पानी 	<ul style="list-style-type: none"> ● खानेपानीको पहुँच पुगेको छ, छैन सोधपुछ गर्ने तथा अवलोकन गर्ने ● घर, संघसंस्था, विद्यालयमा घरायसी खानेपानी

<p>शुद्धीकरणका कुनै एक विधिको प्रयोग गरेर मात्र पानी पिउने गरेको, घरायसी पानी शुद्धीकरणका आवश्यक सामग्रीहरू स्थानीय बजारमा उपलब्ध भएको,</p>	<p>शुद्धीकरणका विधिहरू : उमालेर, क्लोरिन, फिल्टर, सोडिस विधिहरू मध्ये कुनै एक विधि अवलम्बन गरी खानेपानीको प्रयोग गरिएको छ, छैन, अवलोकन गर्ने, अभ्यासका सम्बन्धमा सोधपुछ गर्ने,</p> <ul style="list-style-type: none"> ● खानेपानी राख्ने, भाँडा सफा छ, छैन, पानी छोपेर राखेको छ, छैन अवलोकन गर्ने
<p>खाना प्रयोग सम्बन्धी व्यवहार</p>	<p>प्रमाणीकरणका आधार तथा औजार</p>
<ul style="list-style-type: none"> ● घरको भान्सा, होटेल, क्यान्टिन तथा रेस्टुरा सफा रहेको, ● खाना पकाउने र खाने भाँडा सफा हुनुका साथै खानेकुरा र पिउने पानी छोपेर राखेको, ● फलफूल तथा खानेकुराहरू राम्रोसंग सफा गरेर एवं पकाएर, तताएर खाने, खुवाउने गरेको, सुरक्षित खानाको अनुगमनका लागि कार्यदल गठन गरी कम्तीमा चौमासिक रूपमा अनुगमन हुने गरेको, 	<ul style="list-style-type: none"> ● खाना पकाउने, खाने भाँडा सफा छ, छैन अवलोकन गर्ने,सोध्ने ● खाना सफा छ, छैन क्यान्टिन, होस्टेलका विद्यार्थी र होटल र रेस्टुराका ग्राहकलाई एवं परिवारका सदस्यलाई सोध्ने ● होटेल, क्यान्टिन, रेस्टुरा लगायतको खानाको शुद्धता अवलोकन गर्ने टिम सक्रिय छ, छैन सोध्ने, अनुगमन प्रतिवेदन अवलोकन गर्ने
<p>घर, विद्यालय संघसंस्था, सरसफाइ</p>	<p>प्रमाणीकरणका आधार तथा औजार</p>
<ul style="list-style-type: none"> ● घर, विद्यालय, संघ संस्थाकोभिन्न तथा बाहिर सफा रहेको, ● घर आगँन एवं विद्यालय, संघसंस्थाबाट निस्कने फोहोरलाई वर्गीकरण गरी कुहिने र नकुहिने फोहोरको समुचित व्यवस्थापन गरेको । ● घर एवं विद्यालय, संघसंस्थाबाट निस्कने फोहोरपानीको सुरक्षित निस्कासन भएको, ● नगर वा नगरोन्मुख क्षेत्रबाट निस्कने फोहोरमैला (ठोस तथा तरल) को उचित व्यवस्थापन भएको, ● अस्पताल, उद्योग, कलकारखानाबाट निस्केको फोहोरको सुरक्षित संकलन, निस्कासन तथा विसर्जन सोही संस्थाले गर्ने गरेको, ● उपयुक्त तरिकाले पशुपंक्षीको गोठ तथा खोर र मलमूत्र व्यवस्थापन गर्ने गरेको, ● भान्सा कोठामा धुँवा रहित चुल्होको प्रयोग भएको, 	<ul style="list-style-type: none"> ● घर, विद्यालय एवं संघसंस्थाको भित्र बाहिर सरसफाइ अवलोकन गर्ने ● फोहोरको वर्गीकरण एवं पुन प्रयोग गरेको छ, छैन अवलोकन गर्ने ● घरायसी तहमा भाडा माभ्ने जुठ्यान, भाँडा सुकाउने च्याङ्ग, कपडा सुकाउने डोरी छ, छैन अवलोकन गर्ने । ● घर एवं विद्यालय, संघसंस्थाबाट निस्कने फोहोरपानीको निस्कासन स्थल अवलोकन गर्ने ● अस्पताल, उद्योग, कलकारखानाको अवलोकन गर्ने ● भान्सा कोठा सफा छ, छैन, धुँवा रहित चुल्हो प्रयोगमा छ, छैन सोध्ने र अवलोकन गर्ने ● गाई बस्तुको खोर, गोठ व्यवस्थान अवलोकन गर्ने
<p>वातावरणीय सरसफाइ</p>	<p>प्रमाणीकरणका आधार तथा औजार</p>
<ul style="list-style-type: none"> ● गाउँ, टोल, नगर एवं सडक, चौतारा आदि सार्वजनिक स्थानहरूमा सफाइको 	<ul style="list-style-type: none"> ● ठोस तथा तरल फोहोर व्यवस्थापनको आवश्यकता अनुसार स्थानीय प्रविधि संचालनमा छ, छैन

<p>लागि सरसफाइ समिति गठन भएको,</p> <ul style="list-style-type: none"> ● घरायसी एवं संस्थागत तहमा ठोस तथा तरल फोहोर व्यवस्थापनको आवश्यकता अनुसार स्थानीय प्रविधिको प्रयोग भएको, ● बजार तथा बजारोन्मुख क्षेत्रमा ठोस फाहोरमैलाको व्यवस्थानको लागि स्यानिटरी ल्याण्डफिल्ड साइटको पहिचान गरी निर्माणको योजना तर्जुमा भएको, ● व्यवस्थित ढल प्रणालीको योजना तर्जुमा भएको, ● बजार तथा बजारोन्मुख क्षेत्रमा बधशालाहरुको निर्माण, बधशालाको सरसफाइ र त्यसबाट निस्कने फोहोरको व्यवस्थापनमा जोड 	<p>अवलोकन गर्ने</p> <ul style="list-style-type: none"> ● बजार तथा बजारोन्मुख क्षेत्रमा ठोस फाहोरमैलाको व्यवस्थानको लागि योजना तर्जुमा भएको छ, छैन सोध्ने र अवलोकन गर्ने । ● ढल प्रणालीको योजना अवलोकन गर्ने ● बधशाला सफा र स्वच्छ रहेको ।
<ul style="list-style-type: none"> ● प्रयोगकर्ता-मैत्री गुणस्तरीय चर्पी निर्माण भएको, ● नेपाल गुणस्तर मापदण्ड अनुसारको पिउनेपानीमा सबैको पहुँच भएको, ● बजार तथा बजारोन्मुख क्षेत्रमा प्रशोधन सहितको व्यवस्थित ढल निर्माण भएको, ● ठोस फोहोरमैलाको व्यवस्थापनका लागि आवश्यकता अनुसार स्यानिटरी ल्याण्ड फिल्ड साइटको निर्माण गरी संचालनमा रहेको, ● बजार तथा बजारोन्मुख क्षेत्रमा सम्भव भए सम्म फोहोरमैलाको कम उत्पादन, पुर्नप्रयोग र रिसाइकल गर्ने व्यवस्था भएको, ● आकासेपानी संकलन र उपयोग गरेको, ● नदीनाला, पोखरी, ताल तलैयाको पानीको प्राकृतिक गुणस्तर कायम राखेको, ● बस्ती, टोल वरपर यथोचित हरियाली र पार्क निर्माण भएको 	<ul style="list-style-type: none"> ● खानेपानी,सरसफाइ र स्वच्छताका सुविधाहरुमा सबैको पहुँच पुगेको छ, छैन< राम्ररी संचालनमा रहेका छन्, छैन अवलोकन गर्ने, सोध्ने ● प्रशोधन सहितको व्यवस्थित ढल निर्माण भएको छ, छैन, संचालनमा छ, छैन अवलोकन गर्ने ● स्यानिटरी ल्याण्ड फिल्ड साइटको व्यवस्थित संचालनमा भएको छ, छैन अवलोकन गर्ने ● नदीनाला, पोखरी, ताल तलैयाको पानीको प्राकृतिक गुणस्तर कायम रहेको छ, छैन अवलोकन तथा परीक्षण गर्ने ● बस्ती, टोल वरपर यथोचित हरियाली र पार्क निर्माण भएको छ, छैन अवलोकन गर्ने । ● ठोस तथा तरल फोहोरको प्रशोधन पश्चात पुन प्रयोग भएको छ, छैन सोध्ने र सोको प्रयोगको अवलोकन गर्ने
<p>पूर्ण सरसफाइ उन्मुख क्षेत्र</p>	<p>प्रमाणीकरणका आधार तथा औजार</p>
<ul style="list-style-type: none"> ● प्रयोगकर्ता-मैत्री गुणस्तरीय चर्पी निर्माण भएको, ● नेपाल गुणस्तर मापदण्ड अनुसारको पिउनेपानीमा सबैको पहुँच भएको, ● नगर र नगरोन्मुख क्षेत्रमा प्रशोधन सहितको व्यवस्थित ढल निर्माण भएको, 	<ul style="list-style-type: none"> ● खानेपानी,सरसफाइ र स्वच्छताका सुविधाहरुमा सबैको पहुँच पुगेको छ, छैन< राम्ररी संचालनमा रहेका छन्, छैन अवलोकन गर्ने, सोध्ने ● प्रशोधन सहितको व्यवस्थित ढल निर्माण भएको छ, छैन, संचालनमा छ, छैन अवलोकन गर्ने ● स्यानिटरी ल्याण्ड फिल्ड साइटको व्यवस्थित

<ul style="list-style-type: none"> ● ठोस फोहोरमैलाको व्यवस्थापनका लागि आवश्यकता अनुसार स्यानिटरी ल्याण्ड फिल्ड साइटको निर्माण गरी संचालनमा रहेको, ● नगर र नगरोन्मुख क्षेत्रमा सम्भव भए सम्म फोहोरमैलाको कम उत्पादन, पुर्नप्रयोग र रिसाइकल गर्ने व्यवस्था भएको, ● आकासेपानी संकलन र उपयोग गरेको, ● नदीनाला, पोखरी, ताल तलैयाको पानीको प्राकृतिक गुणस्तर कायम राखेको, ● बस्ती, टोल वरपर यथोचित हरियाली र पार्क निर्माण भएको 	<ul style="list-style-type: none"> ● संचालनमा भएको छ, छैन अवलोकन गर्ने ● नदीनाला, पोखरी, ताल तलैयाको पानीको प्राकृतिक गुणस्तर कायम रहेको छ, छैन अवलोकन तथा परीक्षण गर्ने ● बस्ती, टोल वरपर यथोचित हरियाली र पार्क निर्माण भएको छ, छैन अवलोकन गर्ने । ● ठोस तथा तरल फोहोरको प्रशोधन पश्चात पुन प्रयोग भएको छ, छैन सोध्ने र सोको प्रयोगको अवलोकन गर्ने
--	--

अनुसुचि ६

खानेपानी, सरसफाइ र स्वच्छता योजनामा समावेश गर्नुपर्ने न्यूनतम विषयहरु

- १ पृष्ठभूमि :
- २ स्थान परिचाय :
- ३ वर्तमान अवस्था (खानेपानी, सरसफाइ र स्वच्छता) :
- ४ लक्ष्य निर्धारण (खानेपानी, सरसफाइ र स्वच्छता) :
- ५ कार्य प्रक्रिया :
- ६ अवसर चुनौतीहरुको विश्लेषण :
- ७ क्रियाकलापहरु :
- ८ कार्ययोजना :
- ९ लागत अनुमान :
- १० सरोकारवालाहरुको पहिचान, नक्सांकन र योगदानको विश्लेषण :
- ११ अनुगमन तथा मूल्यांकन :
- १२ आवश्यक नक्साहरु :

अनुसुचि ७

क्षमता विकासको लागि आवश्यक न्यूनतम क्रियाकलापहरु

१. अभिमुखीकरण गोष्ठीहरु
गाउँपालिका स्तरीय, वडास्तरीय, वस्तीस्तरीय गा.वि.स. स्तरीय
२. यातायात मजदुरहरुको लागि अभिमुखीकरण
३. सफाइ मजदुरहरुको लागि अभिमुखीकरण
४. होटेल, रेस्टुरा, खाजा पसल, क्यान्टिना व्यवस्थापक र कर्मचरीलाई अभिमुखीकरण
५. निजी क्षेत्रका, उद्यमी व्यवसायी, प्रवर्द्धकहरुलाई अभिमुखीकरण

६. शिक्षक तथा शिक्षिकाहरुको लागि अभिमुखीकरण
७. खानेपानी तथा सरसफाइ उपभोक्ता समिति, सहकारी आदिको लागि अभिमुखीकरण

अनुसुची ८

सफा र स्वच्छ क्षेत्र घोषणा र पूर्ण सरसफाइ उन्मुख क्षेत्र घोषणा पश्चात घर, स्थानीय निकायका कार्यालय, संस्था - वडा मा टाँसिने स्टीकरको नमुना

क) सफा र स्वच्छ क्षेत्र घोषण गरे पश्चात चाँदी/निलो रङ्गको घरको अग्रभागको छानो माथि नेपालको राष्ट्रिय भण्डा र घरको छानोको दुबै किनारामा तारा र घरको अग्रभागमा पानीको धाराको टुटी, साबुन पानीले हात धुने स्थान, प्यान र फोहोर फ्याक्ने खाडलको नमुना आदि राखी घरमा टाँस्ने स्टीकरको नमुना हुने छ ।

ख) पूर्ण सरसफाइ उन्मुख क्षेत्र घोषण गरे पश्चात सुनौलो/हरियो रङ्गको घरको अग्रभागको छानो माथि नेपालको राष्ट्रिय भण्डा र घरको छानोको दुबै किनारामा तारा र घरको अग्रभागमा पानीको धाराको टुटी, स्टीकरको नमुना हुनेछ ।

माथि क र ख दुबैमा उल्लेखित विवरणमा आधारित रहेर स्टीकरको नमूनाको डिजाइन तयार पारिनेछ ।

<p>आज्ञाले, पिताम्बर सारु प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत</p>
